

Силвия Коева

НЕТИПИЧНИТЕ ПАУЗИ В РЕЧТА НА АКТЬОРИТЕ
ОТ СЕРИЙНИЯ ФИЛМ „ВОЙНАТА НА БУКВИТЕ“

Silvia Koeva

THE ATYPICAL PAUSES IN THE SPEECH OF
THE ACTORS IN THE TV SERIES
“WAR OF THE LETTERS”

Abstract: The present study marks and analyses atypical uses of pauses in the speech of the actors in the *War of the Letters* TV series. The focus is on the positions in the syntactic organization of sentences where pauses appear in their realization as utterances. Taking into account the non-spontaneous nature of speech in the studied discourse, it is assumed that they are integral to the adopted communicative strategies. The question is raised to what extent these pauses are effective and whether they have already evolved into typical “violations” of the generally accepted rules of using intonation pauses.

Keywords: pauses, intonation, speech of actors, speech strategy.

Българският сериен филм „Войната на буквите“ беше излъчен по националната телевизия в началото на 2023 г. Хареса се на част от зрителите, някои запознати с едноименния роман на Людмила Филипова, но имаше и недоволни от екранизацията. Основните критики се отнасят до историческата недостоверност, както и до твърде съвременното речево поведение на героите. Оценката за отделните решения на режисьорите и сценаристите

е субективна и не може да се отрече, че сериалът има положителни страни. Що се отнася до речта на актьорите обаче, може да се коментира друг проблем, засягащ публично говорене изобщо – умението за боравене с паузите като компонент на суперсегментната езикова система.

Паузата е неотделим елемент на интонацията. Представява „прекъсване на артикулацията между относително завършени по смисъл отрязъци от говорната верига“ (Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1999: 69). Освен неутрално и задължително явление в устната реч тя е и средство за наслагване на допълнителен смисъл към основното съобщение.

На различните дискурси понякога е присъщо специфично боравене с паузите. В новинарския например е препоръчително да са по-малко¹, а за разглеждания тук – да са повече, но обмислени, много от тях да целят поставяне на логическо ударение, подсилване на драматизма или на неочаквано появилия се контраст. Това в сериала се прави до голяма степен умело, но е налице и несполучливо, или най-малкото нетипично, използване на паузите.

Предмет на настоящото изследване са интонационните паузи като важен елемент на актьорската игра в сериала „Войната на буквите“. С извършените наблюдения **се цели** да се открият тези от тях, които се появяват на нестандартни синтактични позиции, описвани в научната литература като отклонения от правилата за употреба на паузи в българската устна реч. Поставя се въпросът дали вместо да изпълнят предназначението си да осъществят желаното въздействие върху зрителите, чрез накъсването на речевия поток не предизвикват по-скоро неприятен, дразнещ ефект върху реципиента.

Анализирани са 46 примера от първите две серии. Групиранни са на синтактичен принцип – вземат се предвид позициите в структурата на изречението, на които се появяват допълнителни

¹ „Най-обработени и стандартизирани са текстовете на новините, където би трябвало разговорните елементи да са най-малко“ (Тодорова 2013: 234). Допълнителните паузи, разкъсващи структури, особено хезитационните, са също белег на разговорността.

паузи. Знаците / и // се използват за обозначаване съответно на кратка (до средна) и на по-дълга пауза (на фона на цялостната индивидуална речева реализация, а не отговарящи на конкретно измерено време). Вторият е използван и като знак за край на разглежданата фраза. В един случай с # се обозначава особено дълга пауза, намираща се между смислово свързани елементи². В сравнение със спецификите на говоренето в някои други дискурси за актьорската игра често е присъщ по-бавният темп на речта, което улеснява отчитането на прекъсванията. Важно е да се отбележи, че това са реплики на различни актьори. От значение за описанието и анализа е не само мястото на паузата, а съчетаването ѝ с останалите компоненти на интонацията, преди всичко с мелодиката. „Паузата като компонент на интонацията винаги се съчетава с мелодиката“ (Тилков 1981: 44–45). Именно заради тясната връзка с мелодиката се говори и за нетемпорална пауза, която е впечатление за прекъсване на речта, породено от тонален контраст (Тилков 1981: 42).

Разглежданата проява на устна реч се характеризира с висока степен на предварителна подготвеност, не е спонтанна, а обмислена. Не само от актьорите, като възпроизвеждащи репликите, а от хората, които ръководят продукцията. „Недостатъци“ на речта може умишлено да се използват за изграждане на тип персонаж, но по-долу са анализирани такива фрази, за които е очевидно, че случаят не е такъв. Цели се постигане на допълни-

² По традиция се приема, че „Графически паузите се отбелязват със следните знаци: кратка пауза – (|), средна пауза (||) и дълга пауза (#)“ (Тилков 1981: 42; вж. още Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1999: 69), но не се подчертава, че не става дума за универсално времетраене, а се възприемат различно в зависимост от индивидуалната реч (кратката пауза за един индивид е средна за друг, който говори по-бързо). За настоящото изследване няма значение дали паузата е кратка или средна, а фактът, че се долавя ясно на определена синтактична позиция. Но е важно кратката и леко по-продължителната да се отграничат от по-дългите паузи, затова се борави по по-различен начин със знаците | и ||, като третият знак # е почти излишен.

телен ефект, а в редица случаи изборът може да се оцени като несполучлив. Това допускане не е субективно, а се основава на установените и цитирани по-долу правила, отнасящи се до възможностите за естествено прекъсване на речевия поток в устната българска реч.

Разкъсване на фонетични думи

Д. Тилков посочва като една от интонационните особености на българския език следното: „Акцентните единици (фонетичните думи), състоящи се от пълнозначна дума и клитики сами образуват или са част от синтагма. Членението на този вид акцентна единица освен в случаите на логическо ударение върху клитиката (проклитика, енклитика) по-нататък е невъзможно или най-малкото неестествено“ (Тилков 1981: 52 – 53). В неутралната българска реч не бива да се разкъсват фонетични думи. Това може да стане например при силно емоционално състояние, при несигурност на говорещия и при необходимост от логическо подчертаване. Задължително в тези случаи, за да се изтълкуват правилно паузите от страна на реципиента, останалите интонационни компоненти се проявяват по определен начин. Може да са придружени и от жестове и мимики.

Във „Войната на буквите“ се употребяват **паузи след проклитики**, но без да са достатъчно прагматически мотивирани. Паузите след предлози например в спонтанната устна реч са преди всичко недостатък, те са хезитационни и почти винаги се запълват с вокал а/ъ или удължен вокал от предходната отворена сричка (тонът е равен и сравнително висок). М. Виденов определя хезитационните паузи като „пауза в речевия поток за търсене на подходяща дума или словосъчетание, запълвана било с паразитна дума, било с удължен вокал“ (Виденов 2021: 33). Ако се срещат често и в кратки речеви отрязъци, възпрепятстват плавната комуникация. В актьорската игра обаче подобни паузи са употребени умишлено, за да се подчертае това, което следва да се каже, или за да се внуши емоция (най-често гняв), и рядко са запълнени с вокал. Неестественото звучене понякога е резултат

от това, че при предлога има понижаващ се интонационен контур като на завършено изречение. Навсякъде желаният ефект ще бъде постигнат по-категорично, ако паузата се направи пред, а не след служебната дума.

*имахме бойни уроци дооо / късно //
трябва ми дружина за // строителството // кой / ще даде
хора //*

Паузите при подчертаните участъци ще се изтълкуват като „драматични“, създаващи напрежение, ако информацията, която ги следва, е неочаквана, изненадваща. Тук обаче се говори спокойно и се съобщава нещо обикновено за хода на сюжета.

*имам нужда от / човек който да обиколи на запад и да /
намери писари //*

Разкъсват се две фонетични думи без ясна причина (и тук информацията след паузите не заслужава специално подчертаване), с което се постига неприятно звучене, т.е. понякога то е резултат от натрупване на явлението.

Не са рядкост прекъсвания след едносрични неударени съюзи в рамките на сложните изречения. В неутралната реч в зависимост от дължината на синтагмите може да се постави пауза пред съюза. За подчертаване на важността на ремата – също. Затова и в следващите фрази би било по-уместно прекъсването да е пред съюзите.

*мисля че не е необходимо да / посещавам всички часове //
– всичко ли изгоря //
– не всичко но // търпението ми изгоря //
ще го накажа даа / препише житието на константин к-
рил три пъти //*

В третия пример проблемът е, че тонът при съюза да се понижава. Ако се запазеше еднакво висок, удължаването заедно с паузата щяха да бъдат индикатори за кратък размисъл или колебание. „Вътрешните паузи се съчетават с мелодиката за незавършеност, а външните с мелодиката за завършеност“ (Тилков 1981: 44–45).

ще танцуваме някой ден // вероятно ще е кърваво но // ще танцуваме//

При положение че има повторение, подобно интонационно подчертаване изглежда странно. Подлъгва читателя да очаква нова, интересна информация.

По-рядко дълги паузи се прилагат след други проклитики:

– или си такъв с обикновените момичета//

– нека ти // променя впечатлението//

Паузата е особено забележима, понеже *нека ти* е произнесено бавно, а втората синтагма – с по-бърз темп, сякаш няма смислово сцепление и е използван изразът *Нека ти!*

Разкъсване на синтагми

Нетипични паузи се наблюдават и между компонентите на прости словосъчетания, които в българския език образуват една синтагма. Това могат да бъдат глаголни словосъчетания (почти винаги прости). Разкъсват се в някои изказвания например конструкции от **сказуемо и пряко допълнение**. „Сказуемо и неразширено допълнение и обстоятелствено пояснение обикновено не се отделят в различни синтагми“ (Тилков 1981: 53).

– какъв е // има го на розетата ми//

– питай // баща си това//

баяне // айде смятай / числата//

аз ли не съм на себе си // чух че си поръчала / роклята си за церемонията//

искам // подпалвача жив // разбойниците ги избий//

ако някакъв главорез може да убие / бъдещия цар по-добре изобищо да не става цар//

да видим кой смята че трябва да сведем // главици//

Диалозите се водят спокойно, темпът на речта е умерен и няма придружаващи интонационни или екстралингвистични фактори, мотивиращи появата на паузите. Например „...при тъга времетраенето и броят на паузите се увеличават“ (Бояджиев, Кучаров, Пенчев 1999: 69).

По-рядко по подобен начин се отделя **непрякото допълнение**:

тарах // ти ще обиколиш земите / за да кажеш / на селяните защо им вдигаме данъците//

сега нека пита // нека пита звездите // какво ще направя // със него//

Силното ударение на удебеления гласен (с повишаване на тона) още повече затруднява възприемането на свързаността между подчертаните елементи. Със запазен висок тон преди паузата обаче успешно се внушава афектираността на героя, докато произнася репликата:

къде ги намери // тези негодници//

В повечето фрази чрез паузи пред **обстоятелствени пояснения** се правят сполучливи логически акценти, но понякога обстоятелствата се отделят без ясна необходимост, например:

– нещо станало ли е//

– снощи // някой е потрошил храма на писаря//

Снощи е произнесено като завършено изречение – с низходяща интонация и продължителна пауза.

първо ù се появява гол // после ù внушава да драска символи // утре // ще я прелъсти или по-лошо//

Макар мелодиката при *утре* да не се понижава (думата получава и по-силно ударение), последвалата дълга паузата е пресилена, след като *първо* и *после* не са отделени. По-добър ефект ще се постигне с пауза пред *или*, подчертаваща опасенията от по-лошото.

Прекъсването може и да е пред обстоятелственото пояснение при запазен висок тон в предходната синтагма:

боговете / повече ценят и награждават // когато любимият обича // по-силно от влюбения//

пренесете ги с козма // в мадара// (спокойно говорене)

Редно е да се приведат и примери за сполучливо изтъкване на елементи от изказванията:

виж младежо аз си пиша с цар симеон / а ти ще имаш уроци // всеки ден // от изгрев // до залез//

При уроци няма понижаване на тона, прекъсването създава напрежение, държи зрителите (и събеседника) в очакване на важна нова информация. Постигнато е подсилване на неприятната изненада.

тази стена / да се измие / до залез// (заповеднически тон)

Неестествени са някои прекъсвания между **съгласувано определение и определяемо** и между **неравноправни съгласувани определения**. „Именни словосъчетания, в които се изразяват определителни отношения, не се разделят в различни синтагми“ (Тилков 1981: 52).

това са морални щети // а моралните / щети // се поправят с почтен труд//

Тук се наблюдава и дълга пауза между разширения подлог и сказуемото, но тя сполучливо придава тежест на ремата в изречението.

На границата с търсеното въздействие може да се постави следният пример:

това могуско // джудже // тоя неграмотен // суеверен нещастник//

Наситеността с паузи между кратки речеве отрязъци често се наблюдава (при умерен темп), когато трябва да се изрази гняв. Т. Бояджиев обаче пише: „...при гняв времетраенето на паузите например се съкращава поради ускорения темп на говорене“ (Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1999: 69; вж. още Тилков 1981: 106). Ако се приеме все пак, че се цели подсилване на впечатлението за гневност, обхванала героя, несполуката е заради комбинацията на паузите с леко понижавашата се преди тях мелодика.

Произнесена с яд е следващата реплика:

имаши трима // сина // припомни си го // за да не ти го припомням аз//

Имаши трима е с мелодика на завършено изречение и с по-силно ударение върху *трима*. Определяемото се чува след по-дълга пауза и се намалява усещането за силно смислово сцепление.

Съчетаването на паузите по определен начин с тембъра и с интензитета на гласа, с екстралингвистичните средства, като жестове и мимики, превръща прекъсванията на нестандартни позиции в приемливи. Дават информация за емоционалното и психологическото състояние на говорещия, както е в следващия пример (героят е ядосан и едновременно с това – защитава идея, в която вярва). Пред двете паузи мелодиката не се понижава значително и интонационният контур се възстановява след разкъсването:

за какво са им // тия / смърдящи тела ако няма душа // хората имат нужда от // душа//

Единственото недотам логично е, че се повтаря явлението паузата да стои пред повторение.

В следващия пример разкъсването на компонентите на разглежданите прости словосъчетания е обяснимо от ситуацията:

– но няма да изпратя деца да умират заради твоята лудост //

– моята // лудост//

Репликата реакцията има функция на ехо-въпрос, с нея се изразява неприятна изненада, несъгласие с казаното (това личи и от мимиките). „В повечето случаи интерогативното повторение може да бъде реплика реакция за неуместност по отношение на предходното изказване или сигнал за неправилното му интерпретиране“ (Димитрова 2018: 127). Паузите, придружени от достатъчно и подходящи други сигнали за дадено значение, го подсилват.

При произнасяне на реч пред войска за постигане на тържественост се прибегва до чести и по-продължителни паузи. Оформилите се кратки речеве отрязъци имат мелодика, наподобяваща самостоятелни съобщителни изречения, сричките получават по-отчетливо ударение (за подобно постигане на тържественост при еднородни части вж. Тилков 1981: 86 – 87). По-голямото прекъсване звучи неестествено единствено между **несъгласуваното определение и определяемото**:

днес тръгваме на поход // срещу сърцето // на римската империя // за да заличим / и май-малкото съмнение // че по тези земи // от дунава до бяло море // и от белград / до черно море / има по-могъщ народ // от българския // и по-могъща държава от България// (Фонетичните думи са запазени за разлика от вече коментираните и допълнителни паузи са поставени пред служебните думи.)

С по-слаб интензитет и с леко задъхване се произнася по подобен начин същата конструкция:

и нека синът ми петър // бъде сърцето // на войската//

Очевидно това е средство за постигане на желан ефект.

Впечатление правят някои паузи **между подлог и сказуемо** най-често когато са в контактна позиция.

баян / заминава за константинопол // в магнаурската школа//

а ония двамата // какво да ги правя // един пожар // им взе силите//

В следващия пример подлогът на изречението се отделя с дълга пауза, но мястото на прекъсването не е подходящо, защото дори не намеква за това, което ще прозвучи.

– *и никакви импровизации извън протокола//*

– *аз // винаги съм по протокола//*

Паузи на изреченски граници

Накрая ще се посочат случаи на по-нетипични за българската реч удължени паузи на изреченски граници. Тилков пише: „Например при сложните съставни изречения, при които смисловата връзка е по-тясна между главното и подчиненото изречение, дължината на паузите е по-малка, отколкото дължината на паузата между изреченията на сложносъчинените и сложните безсъюзни изречения, при които смисловото сцепление е по-слабо“ (Тилков 1981: 43). Като цяло е прието, че „Колкото връзката между речевите отрязъци е по-тясна, толкова паузата е по-кратка, и обратното, колкото по-независими са те, толкова продължителността на паузата може да се увеличава“ (Тилков 1981: 43).

Следва да се коментират паузи пред подчинени изречения, еквиваленти на пряко допълнение. В повечето случаи стойността на следходната информация не е достатъчна, за да оправдае направения акцент. Едва ли става дума за физиологични (дихателни) паузи (вж. Тилков 1981: 42), тъй като следва кратка синтагма, а и предходната също е кратка. За българския език е характерно в редица случаи на изреченска граница да се правят прекъсвания, но не и по-продължителни паузи пред допълнителни изречения без специална прагматична натовареност. Освен това сложните съставни изречения се отличават и с възможност за едночленно изговаряне (Тилков 1981:100).

май пак са те спохождали вълците // ще кажа на майка // да викнат лектора//

*ще помоля лъв граматик // да те наглежда лично//
нямат точни сведения колко са // но знам // в коя местност
са в момента*//

пусни звяра // виждам // че го държиш в себе си//

В неутралната реч, ако изобщо има пауза пред допълнителни изречения, тя е по-кратка и следва висок тон от мелодичния контур. В следващия пример обаче удължената пауза подчертава смисловото противопоставяне:

не искам сляпо подчинение / искам // да са редом с мен//

При подходяща интонация и с достатъчно „тежест“ на новата информация, удължената пауза пред съюз *че* също е сполучлива:

някой си мисли // че може да мародерства в моя дом//

Прекалено продължителна пауза при бавен темп на говорене и умерен интензитет, след низходяща интонация има пред съюза *че* в следващия пример, при който отначало зрителят остава с впечатление за завършено съобщително изречение:

– сгреших ли//

– сгреши # че им позволи да гласуват//

Произнасянето на подчиненото изречение не може да се усети като присъединяване³ именно заради дългата пауза, няма и интонация, характерна за присъединяването, не се добавя по-силно ударение. Създава се очакване на нова независима мисъл⁴.

Натрупване на паузи

Друго явление, което прави впечатление, е **наситеността с паузи** в реплики, произнесени с умерени интензитет и темп.

някой // с помощ / отвътре // влезе в моята крепост и запали / моите книги//

искам / най-доверените мъже // да го търсят // и искам / да докарате / писари // от цялата страна // ще възстановим / всяка / загубена буква нали така//

имате / вашето / решение // ишии / какво е то//

всички / имате / колебания / и мълчите като въшки//

Четирите реплики са на един актьор. В последната всяка дума е произнесена еднотипно, с по-нисък тон в края и с това фразата изкуствено се накъсва.

Изпускане на паузи

На фона на коментираните добавени паузи се откроява малко, които са изпуснати от очакваните позиции. Явлението е

³ „Според общоприетата дефиниция присъединяване се нарича всяко добавяне на нови мисли, възникнали по повод на непосредствено изказаното или следващото съобщение“ (ГСБКЕ 1994: 252), което е типично за спонтанната реч. Т. Бояджиев разглежда разчленените синтактични цялости с присъединяване като белег на устния характер на разговорната реч (Бояджиев 2009: 93). Не се отрича възможността да се използват умишлено от актьорите, но е явление, по-скоро нехарактерно за разглеждания дискурс.

⁴ Й. Пенчев пише, че паузата пред обособяване или присъединяване дори може да се изпусне и тогава от особено значение за разпознаването на двете явление е спецификата на интонационния контур на предходната фраза (ГСБКЕ 1982: 268). Ако обаче паузата е особено удължена, това съпоставяне между двата контура се затруднява.

резултат от бързия темп на говорене или от екстралингвистични фактори. Може да се разгледа обаче едно сливане на синтагми:

не те ли е срам // пред братовчедка ми облечи се веднага//

Пред братовчедка ми трябва да е самостоятелно изречение, смислово обвързано със ситуативния контекст, а е оформено интонационно така, че да се осмисли като непряко допълнение на следващото изречение.

В сериала се разчита особено много на допълнителните паузи, с които да се правят силни логически акценти, да се внушават определени емоции и да се създаде впечатление за драматизъм. Понякога обаче разчленяването на изказванията изглежда излишно, т.е. създава се усещане за неестествено накъсване, досада заради допълнителните усилия да се възприеме информацията. След извършените наблюдения могат да се направят следните обобщения:

1. Паузите са важна част от осъзнатата стратегия на актьорската игра във „Войната на буквите“. Много от тях са уместно употребени, но някои са нетипични за български език и може да се усетят като неприятни. Тъй като употребата им е обмислена, сякаш липсва усет за правилното им прилагане при достигане на желаната цел (или се изгражда нов?).

2. Дори паузите да се появяват на позиции, подходящи за постигане на желаното въздействие, реализирането на функцията им се затруднява заради неясните сигнали на мелодиката, както и заради не толкова високата информационна стойност на следходните речеви отрязъци. Често са несполучливи при изразяването на гняв, където, освен че трябва да са по-кратки, трябва да се съчетават с резки мелодични контрасти и с увеличен интензитет.

3. Други прекъсвания се извършват на позиции, нетипични за българската реч. В такъв случай е редно особено силно да се разчита и на мелодиката, темпа, ударението и дори на мимиките и жестовете, за да разпознае реципиентът целта им и да е сигурен, че са умишлени. Бяха приведени няколко сполучливи примера за това. Но макар в актьорската игра да не се предполага наличие на

нежелани, случайно появили се паузи, понякога впечатлението е такова. Открояват се:

3.1. Паузи, разкъсващи фонетични думи (след проклитики). Често са на позиции, типични за хезитационните паузи, но са с различен характер и в известна степен са озадачаващи.

3.2. Паузи, разкъсващи прости словосъчетания, по правило образуващи една синтагма – от сказуемо и допълнение, сказуемо и обстоятелствено пояснение, подлог и сказуемо, определяемо и определение.

3.3. Някои пресилени удължени паузи на изреченски граници – пред подчинени допълнителни изречения, непритежаващи толкова силна информационна значимост, за да налагат подобно отделяне.

4. Специфично явление е паузата на нестандартна позиция, която евентуално може да се използва за подчертаване на актуалната информация, но в разгледаните случаи има повторение и подобно подчертаване не е съвсем логично.

5. Почти не се срещат недостатъци на речта, свързани с изпускане на паузи.

Сполучливото устно общуване в различните ситуации се дължи в голяма степен на изградените умения за прилагане на интонационните норми в конкретния език. Необходимо е внимателно боравене с възможностите на паузите в устни съобщения, предназначени за широка аудитория. Направените наблюдения може да послужат като основа за сравнения със спецификите на проявите на паузите в различни дискурси или дори в същия. Появява се тенденция някои от описаните модели да се включват като способ за въздействие и в други съвременни български филми. Ще бъде интересно да се установи в каква степен аудиторията оценява негативно нестандартните за българската реч паузи, тъй като се забелязва, че прибягването до тях не е случайно, а е част от специфичните комуникативни стратегии. Повече наблюдения ще покажат дали започва да се налага подобен модел на говорене, който след време да се възприема от зрителите като естествен.

БИБЛИОГРАФИЯ

Бояджиев 2009: Бояджиев, Т. Стилистично разслоение на речника и лексикалната норма. – В: *Отговорността пред езика*, кн. 3, 87–93. // Boyadzhiev 2009: Boyadzhiev, T. Stilistichno razsloenie na rechnika i leksikalnata norma. – In: *Otgovornostta pred ezika*, kn. 3, 87–93.

Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1999: Бояджиев, Т., И. Куцаров, Й. Пенчев. *Съвременен български език*. София: ИК „Петър Берон“. // Boyadzhiev, Kutsarov, Penchev 1999: Boyadzhiev, T., I. Kutsarov, Y. Penchev, *Savremenен български език*. Sofia: IK “Petar Beron”.

Виденов 2021: Виденов, М. Запълване на хезитационните паузи в спонтанната българска разговорна реч. – В: *Проблеми на устната комуникация*. Том 12. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 31–38. // Videnov 2021: Videnov, M. Zapalvane na hezitatsionnite pauzi v spontanната българска разговорна реч. – In: *Problemi na ustnata komunikatsia*. Tom. 12. V. Tarnovo: UI “Sv. sv. Kiril i Metodiy”, 31–38.

Граматика 1982: *Граматика на съвременния български книжовен език. Том 1. Фонетика*. Д. Тилков (гл. ред.). София: БАН. // Gramatika 1982: *Gramatika na savremennia български knizhoven език. Tom 1. Fonetika*. D. Tilkov (gl. red.). Sofia: BAN.

Граматика 1994: *Граматика на съвременния български книжовен език. Том 3. Синтаксис*. София: БАН. // Gramatika 1994: *Gramatika na savremennia български knizhoven език. Tom 3. Sintaksis*. Sofia: BAN.

Димитрова 2018: Димитрова, В. Ехо-въпросите като средство за пренасочване на отговора. – В: *Проблеми на устната комуникация*. Том 11., кн. 1, 124–134. // Dimitrova 2018: Dimitrova, V. Eho-vaprosite kato sredstvo za prenasochvane na otgovora. – In: *Problemi na ustnata komunikatsia*. Vol. 11., kn. 1, 124–134.

Тилков 1981: Тилков, Д. *Интонацията в българския език*. София: Народна просвета. // Tilkov 1981: Tilkov, D. *Intonatsiyata v българския език*. Sofia: Narodna prosveta.

Тодорова 2013: Тодорова, Б. Универбизацията в телевизионните предавания. – В: *Проблеми на устната комуникация*. Том 9., В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 230–237. // Todorova 2013: Todorova, B. Univerbizatsiyata v televizionните predavania. – In: *Problemi na ustnata komunikatsia*. Tom 9., V. Tarnovo: UI “Sv. sv. Kiril i Metodiy”, 230–237.